

НА ОБШИРАХ КУЛЬТУРИ І ДУХОВНОСТІ

Збірник на пошану професора
Людмили Красної
(Козловської)

ДРОГОБИЧ.
КОЛО
2004

Ключові поняття та хронологічна мотивація історичних процесів в Україні (1992–2002)

Скориставшись образним словом знаного історика Сергія Білоконя, зробимо помітку: в історичній науці здавна помічалась оптична ілюзія (те, що лежить ближче, здається більшим). Проте давніші часи опрацьовано капітально, а сучасні матеріали лежать просто облогом.

Отож про наш час як ще невідому, теоретично не прояснену добу в розвитку світової, а не тільки суто посткомуністичної цивілізації, у спеціальному колективному дослідженні висловились провідні вітчизняні та зарубіжні фахівці, зокрема, професор політології, експерт американського президента з питань національної безпеки (1977–1981) Збігнев Бжезінський, його син – директор Програми національної безпеки Консультативно-дорадчої ради при Верховній Раді України Ян Бжезінський, старший співробітник Фонду Карнегі за міжнародний мир Шерман Гарнет (США), професор Торонтського університету Анна Маколкін (Канада), директор Українського народного інституту дослідження геноциду Джеймс Мейс (США), директор Центру дослідження посткомуністичних суспільств при Національному центрі наукових досліджень Жорж Мінк (Франція) та ін.

Якихось теоретичних засад щодо перетворення одержавлених суспільств на демократичні країни з плюралістичним державним устроєм і економікою вільного ринку

не існувало. Дифузія влади – колишньої комуністичної номенклатури і конформістської контреліти (опозиціонерів 1988–1991 рр.) – унеможливила здійснення реальних політичних та ринкових реформ у 1992–1995 рр. Окрім усього, трудність повноцінного коментаря історичного періоду створюють посткомуністичні симулякри, тобто смислова і буттєва реальність, яка виникає у вивільнених від державної цензури потоках масової інформації. Її практично неможливо поцінувати через брак об'єктивних критеріїв для відокремлення істини від нав'язаної інтерпретації.

Інститут політичної цензури завжди залишався впродовж десятиліть у Радянській Україні дієвим засобом впливу на добір, зберігання, розповсюдження і споживання соціальної інформації. Незмінними залишилися і функції цензури – контроль, охорона, санкція, регламентація, репресія, але значення їх змінювалося в часі, залежно від політичної кон'юнктури. У різні часи табулювалися ті чи інші проблеми, факти, особистості, замовчувалися цілі історичні періоди, а тому, само собою зрозуміло, фрагментарні рецидиви неминучі.

Ясна річ, сучасне життя в Україні формується під впливом симулякрів, що провокують нігілізм. Українці симулюють реальність, у яку самі ж намагаються вірити. Причому після міфу про демократію і реформи, побудови гігантської “декорації псевдонезалежності” вся українська держава уявляється Артему Біденку симулякром. Одним із прикладів українського нігілізму (кризи самоідентифікації) служить феномен змішаної системи виборів до Верховної Ради 1998 і 2002 р., коли за пропорційними списками людина голосує серцем, а за мажоритарними – розумом. У сучасній Україні широко застосовується різновид квазілегітимації, за допомогою котрого створюється видимість повної гармонії між політиками і масами. Політика перетворюється на шоу, кітч, спрощуючи складні економічні та соціальні проблеми до рівня запитань: “Хто допомагає розвитку футболу?” чи “Під чийм патронатом проходить акція?”

Термін "пострадянська держава" стосовно України 1990-х рр. позначає не сутнісну, а часову характеристику – Post. Він відображає недостатньо справжню суть механізму влади, який не лише за формою, але і за змістом недалеко відійшов від свого прообразу 1960-80-х рр. У методологічному контексті О.Реєнт також визначив специфічні українські риси історичного розвитку: аграрна домінанта у виробничій інфраструктурі (селянський світогляд і т. і.), проблема політичної еліти, провінціалізм (брак волі консолідації та державотворення), перенесення центру ваги націотворчої діяльності за кордон (українська еміграція та інші зовнішні чинники). Вони зримо присутні й у поточному постколоніальному дисонансі між історичним процесом і усвідомленням національної ідентичності, де прослідковуються бінарні полярності та психологічні опозиції.

Складність теоретичного освоєння суті перехідного періоду, в якому перебуває Україна, полягає в тому, що це тільки початок тривалого історичного етапу – від державно організованого суспільства тоталітарного типу до демократичного правопорядку, організації суспільного життя на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. З точки зору доктора юридичних наук Володимира Селіванова, йдеться про напрям соціально-політичного руху, котрий з урахуванням минулого тоталітарного режиму майже невідомий людству. Відомо, що найбільших втрат Україна зазнала на початку розбудови суверенної державності. Відсутність теоретичних уявлень і наукового обґрунтування привело до крупної помилки – не було враховано закономірності взаємодії принципів наступності та дискретності, детермінізму і нестабільності в процесі суспільного руху. Зокрема, проігнорували факт більш як семидесятирічного будівництва одержавленого суспільства, що робить значно тривалішим і складнішим процес утвердження демократичних засад, ніж у країнах Західної чи навіть Центральної та Східної Європи.

Глобалізація і постсоціалістична трансформація – дві характерні риси сучасності (останнього десятиліття ХХ

ст. і перших років ХХІ ст.), що триває вже протягом половини життя одного покоління. Затяжний, більш як десятилітній трансформаційний процес у незалежній Україні (із кінця 1991 р., коли пройшло "цивілізоване розлучення" в умовах "системної кризи соціалізму") – від командної до ринкової економіки, від тоталітарного до демократичного (громадянського) суспільства – виставив на передній рубіж проблемні лакуни мімікрізованого політичного самоствердження української еліти (за рахунок болісних конвульсій перелицьованої номенклатури) та непослідовного і спекулятивного економічного реформаторства (за рахунок соціальних чинників – зниження легалізованого життєвого рівня і притлумлення трудових, житлових, пенсійних, решти першочергових гарантій).

Як зазначив процитований культуролог Марк Найдорф (Одеський державний політехнічний інститут), Україна першого десятиліття незалежності була радянською за походженням, детермінована "совецьким періодом історії України, у т. ч. і нерівним за тривалістю совецьким досвідом українських Заходу і Сходу": конфігурація кордонів, етнічний склад населення, господарська структура, соціальний досвід і економічні уявлення, системи охорони здоров'я і освіти та ін. Дане десятиліття можна трактувати як історію безупинних спроб пристосувати радянський досвід до цілковито інших обставин. Причому "Київ, наскільки зумів, спробував стати "маленькою Москвою". А найдієвішими у свідомості українців стали три ключові поняття: антикомунізм, відродження і виживання. У підсумку адміністративно-правовий простір, виділений після розпаду СРСР – "держава Україна" – "нудиться невиразністю того, що відбувається, і вірить, що все буде добре", передусім на шляху від політичного і культурного радикалізму до демократичних механізмів самокерованого громадянського суспільства.

Економічна, фінансова, бюджетна, демографічна та інші кризи в Україні 1990-х рр. стали результатом кризи державної влади, основні ознаки якої – перманентне протистояння виконавчої та законодавчої гілок влади; інституційована корумпованість щораз ширших чи-

новницьких прошарків і т.і. В Україні адміністративно-економічні клани відігравали найважливішу роль після державних елементів політичної системи. Відсутність фактичної багатопартійності призвела до інкорпорації неспроможних чинити опір партій у кланові структури. Відзначені риси є типовими проявами понятійної універсалії – перехідний період. Це – просторово-часовий інтервал екстремально-хаотичного розвитку соціуму, в процесі якого відбувається трансформація одного його типу в інший за допомогою комплексу деструктивних конфліктів. Як на українську специфіку, він має вигляд трьохрівневої моделі в хронологічних рамках 1991-1996 (депресивний етап), 1996-2002 (стабілізаційний етап), 2002 – до наших днів (етап зростання).

Після чотирьох років незалежності академічні дослідники Василь Ткаченко, Олександр Рент і Василь Головатюк визначили: неуспіх реформ в Україні (як суспільства перехідного типу, що стало на шлях модернізації) полягав у орієнтаціях на заморські моделі та рецепти. За умов тодішнього словоблуддя, світоглядного розброду і буяння дослідницького дилетантизму, зауважили вчені, мотрошно за долю української загальнонаціональної ідеї, наріжним каменем якої є самоорганізація українського народу, його здатність самостійно творити державу на рівні вимог сучасної доби. Вони спробували виокремити основні фази „нинішньої української революції” – розвитку України 1990-х рр.: 1) романтичний період – 1991 р. (суспільна думка радо сприйняла злам старої системи); 2) фаза поляризації суспільних сил – 1992-1994 рр. (політичні амбіції беруть економіку в заручники, країна сповзає на грань катастрофи); 3) фаза радикальних реформ – 1994-1996 рр. (загострюється боротьба двох укладів – традиційно-патерналістського і ліберального, нове шукає консенсусу зі старим); 4) термідор – прогностичного (для часу дослідження) 1996-2002 рр. (гальмування революційних процесів, закріплення базових рис нового економічного ладу, формування жорсткого політичного режиму).

З їхньої точки зору, на час приходу Л. Кучми до президентської влади у липні 1994 р. Україна була давно і

ґрунтовно поділена на сфери впливу як відверто мафіозними групами, так і напівмафіозними об'єднаннями, тісно пов'язаними із тіньовиками і корумпованими чиновниками. Процес розкрадання та вивезення національного багатства і ошукування з боку трастових кампаній набув масовості. Величезні грошові маси і товари йшли повз державний облік. Так, за офіційними українськими даними в 1993 р. країна експортувала у 12 держав Євросоюзу товарів на суму 624 млн. амер. дол., а за даними ЄС – 1,1 млрд. У державний бюджет не надійшла сума, рівна зарубіжними кредитами 1994 р. Державна власність ставала нерегульованою, відданою на відкуп відомчій та регіональній номенклатурі. Тому на порядок денний постало утвердження міцної виконавчої влади і ефективних важелів державного регулювання економічних процесів.

Послугуючись теорією циклічності розвитку суспільного організму, у процесі виходу зі стану перехідної цивілізації та подальшої інтеграції у світову спільноту ліберальної цивілізації, за В.Кременем і В.Ткаченком, сучасній Україні належить пройти сім стадій попереднього імперського циклу: Центральна Рада, воєнний комунізм, неп, сталінізм, хрущовська відлига, поміркований авторитаризм часів брежневського застою, горбачовська перебудова. В інерційному циклі “відлуння” версія розвитку подій набуває оригінального вигляду. Перший етап (1991-1994) нагадує соборно-вічовий ідеал 1917-1918 рр., коли на власний розсуд місцеві ради вирішували свої локальні справи, не піднімаючись до рівня загальнонаціонального інтересу. Другий етап (1995-1996) аналогічний періоду “воєнного комунізму” 1918-1921 рр. Функція – перерозподіл власності. Третій етап (1997-2002) близький до непу 1920-х рр., коли на базі приватизованих засобів виробництва підвищується ділова активність і рівень матеріального достатку. Четвертий етап мав би сягнути апогею в 2005-2008 рр., це – протекціоністські заходи задля пріоритетного розвитку національного капіталу. П'ятий етап – поворот до регіоналізму, а обриси шостого і сьомого прослідковуються невиразно. Бачимо тут 30-літній цикл – активне втілення в життя ідеалів одного покоління.

котре 15 років здійснює революційні перетворення, а решту 15-ть – користується їх благами.

З точки зору американських аналітиків, Україна 1990-х рр. переживає три радикальні трансформації одночасно – від регіональної країни до держави, від авторитаризму до демократії, від командної економіки до ринкової. Там, де Радянський Союз підтримував порядок за рахунок авторитаризму, Україна мала здійснити соціально-культурну революцію, в якій порядок ґрунтується на поважанні закону і прав людей. І, власне, три реформи визначили економічне відродження України на десятому році незалежності: збалансований бюджет, який майже повністю виконувався на основі грошових розрахунків; грошові розрахунки як основа платежів у секторі енергетики; приватне виробництво в сільському господарстві. Тому вперше за десятиліття у 2000 р. внутрішній валовий продукт України зріс – майже на 6 %, а врожай 2001 р. сягнув 38,5 млн. т зерна і перевищив ужинок попереднього року на 70 %.

У багатьох країнах незахідного світу політичним контекстом модернізації є авторитарний режим, який іноді дозволяв поєднувати економічне процвітання з політичною стабільністю, сильну владу – з вільною економікою, особистою безпекою та порівняно розвиненим соціальним, економічним, культурним, релігійним, і, частково, ідеологічним плюралізмом. Проте авторитарний режим, що не спирається на активну масову підтримку й окремі демократичні державні інститути, не може бути інструментом успішної модернізації і здатний перетворитися на диктаторський режим особистої влади. Зрештою, залежно від мети та методів реалізації авторитарний режим поділяється на модернізаційний, стабілізаційний, тиранічний та деструктивний.

Особливості переходу від авторитарного режиму до демократичного зумовили в Україні становлення специфічного змішаного державного режиму. Для значної частини населення багато декларованих прав і свобод ще не підкріплені економічними та організаційними заходами. Відсутній належний постійний контроль на-

роду за органами державної влади, за бюрократичним апаратом держави; суттєву роль відіграє маніпулювання інформацією.

Україна на межі XXI ст. переживає перехідний період, головним змістом якого є перетворення посттоталітарної політико-правової системи в соціальну, правову, демократичну державу. Інші – екстремальні – оцінки практично виключаються навіть у коментарях із революційним моделюванням, до яких спонукають непоодинокі факти кардинальних перетворень.

Революція – не просто політичний переворот, а цілковите знищення певної системи врядування разом з її соціально-економічними і культурними підвалинами. Отже, будь-який історик погодиться з визначенням революції як одночасної зміни державної влади і форм власності. В Україні після 1991 р. влада не просто змінилася, народилася принципово інша, національна держава. Цей каскад стрімких і радикальних змін заслуговує називатись революцією. На очах у всіх у посткомуністичній Україні народжується новий суспільно-економічний лад, що є звичним для більшої частини людства.

§ 2. Політико-правові та соціально-економічні перетворення в незалежній Україні (1992-2002): визначальний подієвий хронометраж

Розвиток України 1992-2002 рр. як етносоціального організму, зміцнілого після п'ятилітньої депресії завдяки реальним реформаторським крокам, як зазначалося, підпорядковується певним циклічним закономірностям. На 1992 р. припало світове дипломатичне визнання, перша в історії держави зарубіжна кредитна лінія в 50 млн. канадських дол. Запроваджуються купони багаторазового використання і виведено з обігу карбованці СРСР, російські парламентарії витягли з колоди довготривалу "кримську карту". На зміну перехідному голові уряду Вітольдові Фокіну (жовтень 1990 – жовтень 1992) прийшов Леонід Кучма (жовтень 1992 – вересень 1993). У 1993 р.

на чолі Національного банку з'являється "антиінфляційна надія України" Віктор Ющенко. За межами правового поля опинилася тоталітарна релігійна секта "Біле братство". Грандіозний літній шахтарський страйк спричинив крупну політичну кризу, в результаті якої досягнуто компромісу – дострокові вибори Президента і Верховної Ради, де головував колоритний Іван Плющ (грудень 1991 – травень 1994). Обов'язки прем'єра виконував чільний представник Донбасу – Юхим Звягільський (жовтень 1993 – червень 1994).

Наступного 1994 р. вперше на зимовій Олімпіаді в Ліллекхамері прозвучав гімн України на честь чемпіонки-фігуристки Оксани Баюл. На пострадянському просторі дебютувала передача президентської влади: Леонід Кучма перебрав кермо державного управління від Леоніда Кравчука, котрий майже під завису остаточно зафіксував без'ядерний статус на тристоронній зустрічі лідерів США, Росії та України в Москві, а також запропонував нового прем'єра – Віталія Масола (червень 1994 – березень 1995). Сформовано й новий склад парламенту з амбіційним спікером – Олександром Морозом. Конституційний договір 1995 р. засвідчив, що Президент і Верховна Рада вийшли на фінішну пряму доленосного етапу затяжних політичних реформ. До того ж Україна вивела на навколоразомну орбіту перший вітчизняний супутник "Січ-1", увійшовши в когорту космічних держав. Із березня 1995 до травня 1996 р. прем'єрська ноша належала Євгенові Марчуку.

1996 р. перед небезпекою всезагального краху почали виникати ситуації несподіваної узгодженості гілок влади. У день, коли до Росії було перевезено останні боеголовки (1 червня 1996 р.), Україна проголосила себе без'ядерною державою де-факто. Далі прийняли нову Конституцію (28 червня) і вдало запровадили гривню (2 вересня), обрали Конституційний суд (розпочав роботу у січні 1997 р.). Почався період стабілізації, сповнений настроєм упевненості у власних силах і готовності до рішучих дій. Крім того, в Атланті відбувся тріумф українського літнього олімпізму. 23 медалі, з яких 9 золотих, принесли Україні загальне 9 місце у світі. На жаль, Сідней-2000 виявився нещедрим

(19 місце). Нового главу уряду, впливового вихідця з Дніпропетровщини Павла Лазаренка (травень 1996 – червень 1997) швидко оцінили не лише у своїй державі. Подією року визнано антоновську "сімдесятку" – найкращий у світі середній транспортний літак. Високий науковий потенціал України зауважили англійці, безкоштовно передавши антарктичну станцію "Фарадей" (нині українська станція "Академік Вернадський").

Після введення в дію нової Конституції відбулися крупні державотворчі перетворення. Будучи унітарно-централізованою державою, Україна у 1996-1997 рр. суттєво зміцнила процес утвердження демократії інститутами Уповноваженого Верховної Ради з прав людини і Конституційним Судом, а також ратифікацією Європейської конвенції з прав людини і запровадженням змішаної (мажоритарно-пропорційної) системи парламентських виборів. У 1997 р. Україна досягла, мабуть, найбільш вражаючих успіхів у зовнішній політиці. Україна і Росія уклали угоди з питань Чорноморського флоту і своїх двосторонніх відносин (31 травня). Довголітню дипломатичну напругу зупинив і договір з Румунією. Також Україна і НАТО підписали угоду "Про особливе партнерство" (9 липня). Відтоді щорічно Україна бере участь у сотнях військових заходів разом із членами Північноатлантичного альянсу, приміром, вона приєдналася до договору "Відкрите небо".

Найцікавішою подією 1997 р. став політ на американському "Шаттлі" першого космонавта незалежної України Леоніда Каденюка (19 листопада – 2 грудня). Того ж року злетів АН-140 – пасажирський літак нового покоління, гідна заміна АН-24. Взяв старт і новий Прем'єр-міністр Валерій Пустовойтенко, який виявився рекордсменом десятиліття у прем'єрському ранзі за часовими параметрами (липень 1997 – листопад 1999). Йому припали серйозні економічні, техногенні та природні катастрофи 1998 р., у т. ч. серпневий фінансовий обвал і листопадовий паводок у Закарпатті, а також світлі сторінки 1999 р., пов'язані з успішним запуском вітчизняного ракетносія "Зеніт 3SL" за міжнародною програмою "Морський старт" та

вітчизняного супутника "Океан-0", виведеного на орбіту ракетою "Зеніт-2", і виробкою першого зливка (5 кг 721 г) вітчизняного рудного золота на золотодобувній фабриці в Мужіві (Закарпатська область). Між іншим, про наміри стати золотодобувною державою Україна оголосила ще 1991 р. Тоді золотодобувні фірми Південно-Африканської Республіки блискавично оприлюднили заяву, де запевнили, що наразі не хвилюються з приводу цих планів, позаяк прогнозували появу власного українського золота тільки через 10-20 років.

Магістральний напрямок стратегічного розвитку політичної сфери України даного періоду – перехід від посттоталітаризму через авторитаризм до демократії. Президентські 1999 р. і парламентські вибори 1998 і 2002р., хоча і мали недоліки, почали сприйматися як механізм передачі політичної влади. У 1998 р. у парламент претендували за списками 30 політичних партій і виборчих блоків 3539 осіб, а всього за 450 депутатських мандатів боровся 6291 кандидат. У державі було утворено 32711 виборчих дільниць, у виборчих комісіях усіх рівнів працювало близько 400 тис. громадян. На вибори Президента у 1999 р. замість необхідних 135 млн. грн. фактично на всі процедури і заходи виділено 100 млн. Особливих ексцесів і надмірностей також не видно.

Причому 29 березня 1998 р. вперше в історії українського парламентаризму Верховну Раду обрано на засадах змішаної (пропорційно-мажоритарної) системи, яка відкрила шлях політичній структуризації суспільства і спробам сформувавши політично відповідальну владу. Резонансна "спікеріада" 1998 р. забрала у держави два місяці законотворчості (обранцем долі – Головою – виявився Олександр Ткаченко, замінений внаслідок січневої "оксамитової революції" 2000 р. другою каденцією Івана Плюща), а у 2002 р. – два тижні (Володимир Литвин). Хоча звинувачення на адресу глави держави Леоніда Кучми в листопаді 2000 р. – квітні 2001 р. ("касетний скандал") не були підтверджені, громадська думка України сфокусувалася на реально існуючих проблемах демократії: свободі слова, захисті журналістів від протиправних посягань,

удосконаленні контролю за діяльністю правоохоронних структур тощо. "Касетний скандал" започаткував кілька центрів якісно нової – безкомпромісної – опозиційності, явивши переконливі "уроки революції, що не відбулася". Опозиція прогнала шанс змінити владу і перемогти: від краху діючий режим врятувала безліч опозиційних помилок і відвертих промахів. Однак було б гірше, якби вона перемогла без конструктивної програми і нічого, крім самодискредитації, не принесла.

15 грудня 2000 р. Україна закрила Чорнобильську атомну станцію і перегорнула одну з найбільш трагічних сторінок у своїй історії. Своє "вагоме" слово сказали торговці і військові. 20 квітня за 90 км від м. Бровари, що на Київщині, з полігону запустили тактичну ракету класу "Земля-Земля". Політ пройшов у некерованому режимі на відстань утричі довшу від запланованої. Ракета влучила у цегляний будинок у Броварах і проткнула його з дев'ятого поверху по другий, наче гігантський лом. Троє мешканців загинуло, трьох поранило. Через кілька місяців, у червні-липні, спалахнула токсикодермія внаслідок масового отруєння жителів сіл Болеславчик, Чаусово-1, Підгір'я та Мічуріно Первомайського району Миколаївської області (понад 400 хворих). Причина – недбалість в охороні місць утилізації залишків ракетного палива – гептилу. У наступні роки пригоди здебільшого мали небесне походження. У жовтні 2001 р. з кримського полігону з вини української протиповітряної оборони у Чорне море упав російський авіалайнер з ізраїльськими пасажирами на борту, а наприкінці липня 2002 р. на авіаційних урочистостях у Скнилові, країні Львова, загинуло майже 80 осіб, поранено близько двохсот.

У 2001 р. зусиллями вищого державного керівництва демократія в Україні зробила крок уперед, який за обсягом порівнянний з демократизацією початку 1990-х рр. Мова йде про зміцнення свободи слова, "малу судову реформу", схвалення до десятка кодифікованих актів, які від 1995 р. виступали об'єктом зобов'язань України перед Радою Європи у сфері правової реформи, а також нового закону про парламентські вибори, що ускладнив вико-

ристання "адміністративного ресурсу" (дуже помітного на попередніх виборах і на всеукраїнському референдумі 16 квітня 2000 р., що замислювався як перший серйозний крок на шляху політичної реформи) і підкуп виборців. На прем'єрському посту Віктора Ющенка (грудень 1999 – квітень 2001) змінив Анатолій Кінах.

Світ змінився після 11 вересня 2001 р., нападу терористів на Нью-Йорк і Вашингтон. Інтерес Заходу до співпраці з Росією посунув Україну на узбіччя світової політики, особливо після того, як міжнародні спостерігачі за березневими виборами 2002 р. до Верховної Ради заговорили про повільні темпи демократичних перетворень у державі над Дніпром. Услід за Європейським Союзом, Сполучені Штати визнали Росію країною з ринковою економікою. Статус країни з ринковою економікою дозволяє національним виробникам упевненіше почуватися при антидемпінгових розслідуваннях. Вступ до Світової організації торгівлі дає можливість брати участь у виробленні міжнародних торговельних правил, оскільки кожна країна, незалежно від обсягу свого ВВП та інших показників, має один голос.

Одночасно США серйозно занепокоїв технологічний прорив України на ринку озброєнь, який личить тільки супердержаві. Як відгомін "касетного скандалу", у 2002 р. злободенністю вирізнялася підозра у володінні Іраком (країною-ізоєм) радарно-локаційною станцією "Кольчуга", що на конвеєрі в донецького "Топазу". Американський літак-невидимка "Стелс" враз усвідомив свою беззахисність, хоч у два десятки разів дорожчий від української РЛС, яку виявити неспроможний.

Інший яскравий приклад навело 17 січня 2002 р. "Радіо Свобода". Міністерство оборони Німеччини взяло в оренду дві машини АН-124 для переправлення військового та гуманітарного вантажу до Афганістану. Уряд ФРН планував кілька років перед тим оновити авіапарк бундесверу літаками АН-70. Однак з політичних та економічних міркувань тоді було ухвалено рішення все ж таки на користь "аеробусу", хоча в технічних можливостях українсько-російського транспортного літака й нині

ніхто не сумнівається. Для перевезення 80 т вантажу з Німеччини до Афганістану АН-124 потребує лише вісім годин з однією посадкою, тоді як військово-транспортним літакам "Трансалл", які має на озброєнні бундесвер, для цього необхідно два дні. Вони можуть піднімати в повітря лише 10 т, а на шляху до Кабула вимушені зробити щонайменше три посадки. Тоді ж американці брали в оренду найбільший у світі літак АН-225 "Мрія", що здатний піднімати до 250 т вантажу. Цей літак, який поки що існує тільки в єдиному екземплярі, було використано для перевезення продуктів харчування для американських солдатів в Омані та Киргизії. Незважаючи на всі переваги АНів, через відсутність сервісної мережі за межами країни українським літакобудівникам не вдалося закріпитися на світовому ринку, де домінують американська компанія "Боїнг" і європейський концерн "Аеробус".

Форма правління набула виражених ознак парламентсько-президентської республіки. У попередні роки Україна визначалась як: із грудня 1991 до червня 1995 р. – парламентсько-президентська з деякими елементами радянської форми правління; за Конституційним Договором між Президентом і Верховною Радою 8 червня 1995 р. і до введення в дію нової Конституції – жорсткою президентською республікою. У той же час встановлена парламентсько-президентська форма правління в Україні суттєво відрізняється від класичних "змішаних" республік. Зокрема, розуміння проблеми відсутності інституту парламентської відповідальності призвело до проведення 16 квітня 2001 р. всеукраїнського референдуму, більшість запитань якого стосувалося реформи владної моделі. Однак їх не було втілено у життя. Крім того, Уряд не відіграє самостійної політичної ролі, його затіняє Адміністрація Президента України, правовий статус якої станом на 2002р. не визначили не лише конституційно, але й на рівні звичайного закону.

Перші десять років „постсоветської трансформації” – невід’ємної складової найновішої історії України – завершуються розповіддю про парламентські та місцеві вибори 2002 р. Ярослава Грицака, представника зорієнтованої

на сучасне європейське та світове суспільствознавство течії вітчизняної історіографії (як скористатись класифікатором Г. Касьянова). Голосування 31 березня закрило найновіший період, засвідчивши декілька виразних і стабільних тенденцій, що оприявнилися за дванадцять років умовної демократії та позірної незалежності.

Те, що в новому парламенті проти попереднього частка комуністичної фракції зменшилася з 25 до 15%, – не просто коливання виборчих уподобань, а певна трансформаційна тенденція: повільне, але неухильне усування комуністів від влади. До того ж помічено втрату ознак головної ідейної суперечності у доктринах лівого руху через суперечність між соціал-демократією та комунізмом у тлумаченні динаміки продуктивних сил і соціальної структури, питань національно-державного будівництва, у розвитку політико-правових концепцій. Іншою важливою рисою виборів є те, що вони пройшли за цілком нових міжнародних обставин. Після терористичного нападу на Нью-Йорк і Вашингтон 11 вересня 2001 р. уявлення про посткомуністичний простір як джерело постійної напруги та загрози для світової геополітичної стабільності відійшло у минуле.

У кожному разі в уяві Я. Грицака, вибори-2002 ніби завершили прощання України з її драматичною історією “короткого двадцятого століття” (1914-1991), якщо йти вслід за британським і американським академіком Еріком Гобсбаумом. Україна вступила в період, у якому не буде великих воєн, походів через Збруч чи Дніпро, повстань у Гуляйполі чи на Волині, національних зривів та ентузіазму трудящих, голодоморів, битв за урожай і ще багато чого такого, про що цікаво читати, але в чому краще не брати безпосередньої участі. Звісно, це не кінець подієвої історії. Вона в Україні не припиниться: пропадатимуть журналісти, гинуть шахтарі, закриватимуться газети, чинитимуться замаху на політиків і “наїзди” на опозиціонерів. І раз на чотири чи вісім років мінятимуться президенти і парламент, зіронізував учений.

У книжці Василя Кременя, Дмитра Табачника, Василя Ткаченка, видрукованій українською фірмою у Сло-

ваччині накладом 15 тис. прим., кваліфіковано окреслено політико-економічну ситуацію в Україні перших років незалежності, особливо – неспроможність владних структур ефективно виконувати свої функції, розгубленість владних чинників, невміння проводити реальні реформи. До речі, 1994 р., під час найгострішої пострадянської політичної кризи, британський посол у Києві нагадав про „парадокс джмеля”: згідно із законами аеродинаміки, джмель не може літати, але таки літає. За багатьма ознаками політологічних теорій, серце незалежної України давно вже мало б зупинитися, проте вона існує.

§ 3. Сучасна Україна (1992-2002) в умовах глобалізації: історико-теоретичні узагальнення

Уважається, що наприкінці XIX – на початку XXI ст. разом із формуванням глобальної системи склалася і планетарна цивілізація, яка в подальшому трансформується із техногенної в інформаційну. Існуючі історико-культурологічні теорії спробували визначити і обґрунтувати парадигми генези континууму культур і планетарної цивілізації, співіснування культур і політносфери у глобальному розвитку людства.

У даний час (у синхронному зрізі) сукупно прослідковуються три тенденції світового розвитку: глобалізації, регіоналізації (фіксація просторів соціальної та культурної однорідності тісними політичними і економічними зв'язками) та фрагментації (дезінтеграція, ізоляціонізм, автаркія). Як процес формування загальносвітових принципів, глобалізація визначається ліберальною демократією, ринковою економікою, економічною інтеграцією, трансформацією виробництва і робочої сили, технологічним оновленням і комунікаційною революцією, що проявляються у зближенні розвинутих країн, свідомому нівеляційному виборі цінностей модернізації, спрощенню і прискоренню контактів між людьми внаслідок удосконалення транспорту і зв'язку (телекомунікацій та цифрових електронних мереж). Серед негативних політичних, еко-

номічних і соціальних аспектів явища (розрив між багатими і бідними країнами, ріст безробіття і екологічних проблем, обмеження національної автономії в економіці тощо) – зростання руйнівного маніпуляційного впливу ЗМІ на національні культурні та традиційні цінності.

Вихід найрозвинутіших країн світу на рівень інформаційного суспільства обумовив завершення процесу глобалізації, змістом якого стало перетворення людства на єдину ієрархічно побудовану структурно-функціональну систему. Нові контури світового протистояння (в економічному, соціальному, політичному, демографічному, екологічному та культурному вимірах) намітив уперше 1993 р. у своїй концепції “зіткнення цивілізацій” (конфлікт між цивілізаціями прийде на зміну ідеологічним та іншим формам конфлікту) американський політолог, професор Гарвардського університету Семуель Хантінгтон. Він чітко визначив конфуціанський та ісламський світ у якості реальних антагоністів і противаг Заходу.

У резонансній монографії “Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку” (Нью-Йорк, 1996) резонно сфокусовано думку про те, що після закінчення “холодної війни” питання про східний кордон Європи виявився відкритим. Уточнюючи про кого слід думати як про європейців, а значить, як про потенційних членів ЄС і НАТО, примордіаліст Хантінгтон провів культурний, політичний і економічний кордон Європи і Заходу по лінії, що “віками відділяє західнохристиянські народи від мусульман і православних”. Вона йде по кордону Росії з Фінляндією і республіками Прибалтики, розрізає територію сучасних Білорусі, України, Румунії і Боснії, впираючись в Адріатичне море на узбережжі Чорногорії. Крім того, на його думку, тільки авторитарні режими гарантують адаптацію демократичних інститутів до швидкозмінливих, у результаті соціальної мобілізації, суспільних цілей. Інтереси Заходу вимагають зміцнення власної цивілізації, зокрема, шляхом інтеграції країн Східної Європи і Латинської Америки, чия культура близька до західної.

Подібну лінію розділу Європи ще один американський політолог-конструктивіст Шерман Гарнетт, який раніше

упродовж десяти років займав ряд важливих посад у Міністерстві оборони США, у т. ч. помічника міністра у справах Росії, України та Євразії, обумовив у 1997 р. інакше – як кордон між суспільствами з давньою державною традицією і країнами, котрі ще в пошуках стабільних інституціональних форм і кадрів для втілення своєї незалежності. Або ж – як рубіж між тими, хто досяг успіху ринкових і політичних реформ, і тими, кому це поки що не вдалося. Захід виявився не готовим зайняти місце Росії як головного кредитора і донора української економіки. До речі, обмеженість американських і німецьких можливостей фінансово-економічної допомоги Україні – один із лейтмотивів книги Гарнетта, опублікованої Фондом Карнегі за міжнародний мир.

Автор розкритикував традиційний західний погляд на Україну як частину Росії, аргументуючи, що “Україна – це наріжний камінь споруди, котра символізує ще несформовану зону безпеки в Центральній та Східній Європі”. Він підтримав тепер уже загальновідому тезу Збігнева Бжезінського про зв’язок між незалежністю України та поступовим перетворенням Росії з імперії на модерну націю та державу. Пом’якшення становища України як своєрідної буферної зони – прийнятна для вченого ситуація після розширення НАТО. Перспективу Гарнетт намалював в утворенні нової арки або дуги безпеки від Балтійського до Чорного моря, в якій Україна повинна стати, власне, тим “наріжним каменем”, винесеним у заголовок дослідження.

Однак той факт, що Україна є дуже великою і важливою державою, наріжним каменем європейської безпеки, так і не увійшов до масової західної свідомості. Все-таки Україна рано чи пізно увійде до складу Європейського Союзу, хоч серед європейських політиків багато хто думає інакше, висловився радник міністерства оборони Австрії, аналітик Національної академії оборони Мартін Малек. Та загалом монографія Шермана Гарнетта, котра близька за змістом до позиції американського українця Тараса Кузя, входить у США у першу шеренгу фундаментальних досліджень пострадянських проблем України. До речі,

серед робіт, присвячених глобальним змінам, що відбулися на світовій арені в результаті розпаду СРСР, а також становленню нового світового порядку, справді необхідно належно виділити ґрунтовні праці провідних американських вчених З. Бжезінського і Ш. Гарнетта.

Окремі американські політики, намагаючись підтримати прозахідну орієнтацію України, постійно підкреслювали, що для неї двері в євроатлантичні структури відкриті. Таке формулювання використала держсекретар США Мадлен Олбрайт під час свого візиту в Київ 6 березня 1998 р. Рішучим прибічником включення України в НАТО виступив Збігнев Бжезінський, для котрого сучасна Україна – вагома противага російському імперіалізму. Цілковито відверто висловився він щодо планів утвердження світового панування Заходу через економічну і військово-політичну гегемонію США, а на новій політичній карті Євразії визначив п'ять геостратегічних гравців (Франція, Німеччина, Росія, Китай, Індія) і п'ять геополітичних осей (Україна, Азербайджан, Південна Корея, Туреччина, Іран). Отже, незалежна Україна як важливий простір на євразійській шахівниці допомагає трансформувати Росію. Втрата Україною незалежності негайно перетворить Польщу в геополітичну вісь на східному кордоні об'єднаної Європи. Прикрість, на думку видатного політолога, полягає в тому, що у західному світі для України мірилом і на початку ХХ в. залишається Росія. Українська влада, часто діючи за принципом "коли в Москві мороз – у Києві заморозки", тільки підігрівала давній стереотип.

Гегемонія Сполучених Штатів Америки – то єдиний заслін для розповсюдження зброї масового знищення, то єдине підґрунтя для стабільності у цілому світі, непомильно переконаний член Центру стратегічних і міжнародних студій у Вашингтоні Збігнев Бжезінський. І на цю тему висловлювався неодноразово. Виклавши свій погляд на оборонну стратегію Польщі в нових умовах, він зробив суттєві наголоси на питанні місця України в сучасній системі світової безпеки. Світовий авторитет особливо підкреслив, що зближення НАТО з Росією не повинно відбуватися коштом України. Навпаки, по-

либлюючи співпрацю з Росією треба розвивати відносини НАТО з Україною. Для урівноваження сил у регіоні. А як відомо, "великий американець польського походження і великий поляк з американським громадянством" Збігнев Бжезінський є дуже впливовою в оборонних колах Америки особистістю.

Україну слід уважати ключовою державою для європейської безпеки і на тверде переконання викладача Норвезької військової академії Тора Буквола, книжку якого видано за фінансової підтримки Міністерства оборони Норвегії та німецького фонду "Фольксваген". Бо її геополітичне розташування є вирішальним у регіоні, а, крім того, від України (Буквол поділяє погляд Бжезінського) великою мірою залежить подальший розвиток Росії. Досліджуючи сепаратистські та етнічні хитавиці, норвежець рішуче відкинув традиційний погляд західних дослідників на Україну як розділену начебто на "націоналістичний захід" і "проросійський схід".

Насправді ж, доводить Буквол, немає жодної політичної партії, котра б активно діяла на сході й пропагувала сепаратизм. Вимоги економічної децентралізації та місцевого самоврядування – це регіоналізм, а не сепаратизм. Про сепаратизм, на думку Буквола, можна говорити хіба що на прикладі Криму, де він 1995 р. зазнав "тимчасової поразки". Буквол наголосив на парадоксальній тягості міжнародної політики обох українських президентів: "проросійський" Кучма зробив конкретніші кроки в бік Європи, ніж проєвропейський Кравчук, політика якого не йшла здебільшого далі пафосних декларацій.

Член президентської ради Російської Федерації, заступник директора Інституту Європи Російської академії наук Сергій Караганов добачив українсько-російську перспективу аналогічну відносинам США і Канади, але з потужнішим культурним елементом. Перебуваючи у зручнішому становищі як шлях транзиту, Україна не змогла інвестувати в модернізацію енергетичної транспортної інфраструктури, що пов'язує росіян з Європою.

На переконання С.Караганова, Росія, де знаходять заробіток чотири мільйони українських громадян, абсо-

лютно не зацікавлена у відсталій Україні, котра б крокувала неефективним шляхом модернізації суспільства. Ці ліберальні думки, без сумніву, ріжуть вухо російських консерваторів, зокрема, позиція лідера комуністів Геннадія Зюганова – включення України в євразійський простір. Щоразу євразійство викликала в Україні 1990-х рр. „інтелектуальну бурю” в склянці внутріполітичних фобій та змін, до яких прикластися теж не бракувало охочих.

Прогнозуючи глобальні тенденції розвитку людства до 2015 р., провідні американські експерти з міжнародної політики і економіки, демографії та безпеки під орудою директора ЦРУ Джорджа Тенета накреслили Україні рух у бік Заходу (але в списку кандидатів у Євросоюз), що буде ускладнюватися повсюдною корупцією, силою кримінальних організацій та триваючими питаннями про дотримання в країні правових норм. Київ і надалі піддаватиметься російському тиску (в основному через енергетичну залежність), але українці різних політичних поглядів скоріше віддадуть перевагу незалежності, аніж приєднанню до сфери впливу Росії.

Визнаний у світі авторитет у сфері економіки і фінансів польський професор Гжегож Колодко зауважив наївність віри у те, що трансформація у поєднанні з глобалізацією зумовить виключно виникнення сучасних та інтенсивних соціальних ринкових економік. Тільки три країни (Польща 1996 р., Словенія 1998 р. і Словаччина 1999 р.) спромоглися протягом десятиліття досягти рівня виробництва, який існував перед початком трансформації. Із 36,5% Україна на передостанніх позиціях, випереджаючи тільки Молдову і Грузію. Ситуація прямо залежить від помилок економічної політики уряду. До прикладу національна економіка немає доброго майбуття, коли додаткові вигоди і прибутки автоматично й без кінця приватизуються, а додаткові витрати і збитки усуспільнюються чи навіть удержавляються.

За Г. Колодком, постсоціалістична трансформація – це історичний процес поступового переходу від планової соціалістичної економіки, яка базується на домінуванні державної власності на засоби виробництва і адміністра-

тивно-командному управлінні, до капіталістичного способу господарювання в умовах вільного ринку, який спирається на домінування приватної власності та ліберальну дерегуляцію. У цілому дана трансформація, тобто послідовний перехід до ринкової економіки і громадянського суспільства, має такий геополітичний розмах, який лише можна відтягнути, але не обійти, оскільки глобалізація – це процес створення лібералізованого й інтегрованого світового ринку товарів і капіталу, а також формування нового міжнародного інституційного ладу, який служить розвиткові виробництва, торгівлі та фінансових потоків у всесвітньому масштабі.

Принаймні для французьких інтелектуалів із легкого пера шанованого українця Жака Бенуа-Мишена (1901–1983) Україна на початку 1990-х рр. насправду виглядала „фантомом Європи”. Однак швидко прийшло усвідомлення реальної ваги українського вектора в європейській політиці. Стосовно переваг України у зазначених взаємопов'язаних процесах – вельми сприятливий геополітичний чинник (географічне розташування між Росією, рештою країн СНД та Польщею і Європейським Союзом) і висока якість людського капіталу при порівняно невеликій чисельності населення у світовому вимірі: у 2000 р. 49 млн. з 6,1 млрд., у 2015 р. очікується зниження до 45 млн. при загальносвітовому зростанні до 7,2 млрд. осіб. Загалом у світі Україну як геополітичну реальність міжнародні організації здебільшого відносили в 1990-х рр. до Співдружності незалежних держав – однієї з двох груп пострадянських країн. Республіки Балтії та західні українські сусіди трактувалися світом як держави Центральної та Східної Європи, закріпив Г. Колодко.

Розглядаючи методологічні аспекти порівняльного дослідження з соціальної та культурної історії України, німецька дослідниця з Ляйпцігського університету Брітта Бйоме висловила, що сучасні (переважно західні) теорії модернізації та трансформації суспільств, теорії про кінець історії, цивілізації можуть бути притягальними у соціально-наукових і культурно-філософських колах, але недостатні для розгляду подій у Східній Європі, надто у

компетентному дослідженні такого історичного об'єкта, як ситуація з Україною.

Ніби в унісон, доктор філософських наук Микола Михальченко констатував, що історію в глобальному сенсі більш пильно вивчають історики, філософи, геополітики. Соціологи більше уваги приділяють конкретним історичним періодам і поточному суспільному розвитку. Історія має бути "живою", тобто бути історією з діяннями конкретних осіб, груп, країн. Соціологія надає історії конкретності, а соціологічне знання історичному – достовірності. Однак значна частина рішень в Україні, прийнятих органами влади у 1989-2001 рр., мали не науково-експериментальний, а імпульсивний характер на базі "здорового глузду", який регулярно підводив. Багато суспільних суперечностей породжені не стільки об'єктивними чинниками суспільного розвитку, скільки суб'єктивними, які заважають консолідації суспільства, розгортанню його мобілізаційного потенціалу. Україна повинна спиратися на світові моделі здійснення реформ, але не може автоматично копіювати жодну з існуючих у світі моделей.

Власне, нашкодило вибіркоче, а не системне запозичення і використання світових досягнень, фрагментарне врахування світового досвіду суспільних трансформацій в умовах навздоганяльної модернізації. Як велемовно свідчить світовий досвід, ефект імітації, наслідування викликає суспільний дискомфорт і прагнення ліквідувати нав'язані елементи модернізації. Тим більше, що напередодні 1996 р. Україна посідала 20-е місце серед 26 постсоціалістичних країн за результатами ринкової трансформації. Зауважений феномен або копіювальний метод трансформації, на думку доктора соціологічних наук В. Тарасенка, став визначальним інструментом перетворень в Україні. Будучи технологічно значно простішим, аніж відставлений спосіб без аналогової конструктивістської практики, він приречений на незбігання соціального зразка і копії – проблему цивілізаційного масштабу.

Копіювальний інтелект державної та господарської бюрократії, політичної еліти (а також наукової еліти, що обслуговує і бюрократію, і політичний бомонд) – ось що їде на горбоконіку соціальної експерименталістики в сучасній Україні, підкреслив учений. Його хиба у спроможності продукувати тільки стереотипне соціальне мислення у межах запозичених інтелектуальних схем, понять, ідеологем, цінностей, символів чужої свідомості ("привабливого іншого").

Справді справедливими є зауваги, що невміння "мислити глобально, діяти локально", було однією з першопричин колапсу економічних експериментів президентських адміністрацій Л. Кравчука і Л. Кучми, котрі у 1990-ті рр. поставили український соціум на межу виживання. Однак історичною заслугою обох президентів є дотримання мирного сценарію внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу. Адже загальновідомо, що з 1989 до 1996 р. на планеті зареєстровано 96 збройних конфліктів, 91 з них – громадянські війни, викликані, як правило, поглибленням соціальної та економічної несправедливості. Усього за 1992-2000 рр. кількість біженців становить приблизно 300 млн. осіб, зокрема, Югославію залишили майже 4 млн. Важко знайти переконливіший аргумент у синхронному вимірі, хоч і югославська цифра дорівнює чисельності українських заробітчан у Росії.

Десятиліття комунізму, поза сумнівом, залишили свій знак на інституційній структурі посткомуністичних держав. До числа країн, з якими коректно порівнювати Україну, входять найбільш регресивні і найменш незалежні східно- та центральноєвропейські держави: Албанія, Боснія, Болгарія, Румунія та Сербія-Югославія. А також Білорусь, Молдова, Вірменія, Грузія, Азербайджан, Туркменистан, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан та Таджикистан. Вісім із цих п'ятнадцяти країн (Албанія, Боснія, Молдова, Вірменія, Грузія, Азербайджан, Таджикистан та Югославія) пережили або ще й далі переживають громадянську війну. У шести з них (Білорусь, Азербайджан, Туркменистан, Казахстан, Узбекистан та Югославія)

правлять диктатори. Жодна з них не є взірцем політики економічних реформ.

Україна вийшла з тоталітаризму адміністративною одиницею без підготованих еліт, державного апарату, ринкової економіки, влади закону, громадянського суспільства, цілісної культури та сприйняття себе як нації. Східно- та центральноєвропейські країни, котрі досягли набагато більших успіхів, мали для цього підстави: скинувши 1989 р. комуністичний гніт, вони мали значно кращі умови для динамічного розвитку. Якщо озброїтись зауваженням, то, на щастя, Україну не спокусив білоруський шлях.

Як зазначив на радіо "Свобода" 15 січня 2002 р. дослідник вашингтонського Фонду за міжнародний мир ім. Карнегі, відомий економіст, а в минулому й радник багатьох післякомуністичних урядів Андерс Ослунд, колишні комуністичні країни поділилися на три групи. До "радикальних реформаторів" потрапила більшість країн Середньої Європи й держави Балтії – вони розбудували і демократію, і ринкові економіки. "Поступові реформатори" – це Болгарія й Румунія і більшість післярадянських держав: у них приватизація й дерегуляція, "звільнення" ринку обмежені й поєднуються з обмеженими політичними реформами. І, нарешті, "не реформатори" – це Білорусь, Туркменистан і Узбекистан, яких поєднує диктатура, вельми обмежені реформи і й далі високий рівень державної власності.

Найшкідливішою з трансформаційних оцінок є міф про те, що в усьому післякомуністичному регіоні рівень життя масово знизився і рівень виробництва різко впав після 1989 р. Наприклад, статистика щодо виробництва, яку наводить Європейський банк реконструкції та розвитку твердить, що лише найрозвиненіші з цих країн, як от Чехія чи Угорщина, щойно знову досягли рівня 1989 р.: інші ж, як Болгарія чи Румунія, йдуть далеко позаду. Цей міф – просто неправда, зауважив А. Ослунд, оскільки з офіційною статистикою є дві серйозні проблеми. По-перше, комуністи нараховували значно більше, ніж насправді виробляли, бо головне було досягти планових

показників. А тепер, за капіталізму, навпаки, звіти применшують, щоб скоротити податки чи уникнути їх. Отже, статистичні системи вловлюють зовсім малу частку того, що відбувається в економіці.

Зрештою, які б геніальні здогади і пророчі схеми не узагальнювали сучасні геополітичні та цивілізаційні концепції (найпопулярніші – Семюеля Хантінгтона і Збігнева Бжезінського) для України все-таки мирний сценарій назавше залишиться вкрай бажаним. Хоча б – як довічне відлуння історичного досвіду першої половини ХХ ст. І той факт, що Україна, починаючи зі здобуття незалежності, була джерелом стабільності, незважаючи на внутрішні труднощі та розбіжності, названо визнаним досягненням у Спільній стратегії Європейської Ради щодо України (Гельсінкі, грудень 1999 р.).

Література

1. Біденко А. Постмодерні міфи сучасної України // Людина і політика. – 2001. – № 4. – С. 3-9.
2. Білокінь С. Михайло Грушевський // Що залишимо у спадок? (Про наболіле): Нариси, статті, інтерв'ю / Упоряд. В. Князюк, В. Сидоренко. – Київ: Рад. письменник, 1990. – С. 145-146.
3. Очеретянко В. Обмеження інтелектуальної свободи як один із засобів формування і функціонування тоталітарної системи в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Харків, 1999. – 19 с.; Його ж. Загратована думка. – Київ: Рідний край, 2000. – 150 с.
4. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / Кер. автор. кол. В. Полохало. – Київ: Політ. думка, 1995. – С. 31, 103, 159, 161.
5. Реєнт О. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 3-22.
6. Селіванов В. Право і влада суверенної України. Методологічні аспекти. – Київ: Ін-Юре, 2002. – С. 11, 360, 626.
7. Найдорф М. Простір „U” // І. – 2001. – Ч. 22. – С. 104-112.

8. Даніліян О. Соціальні процеси у перехідний період розвитку суспільства //Філософські обрії. – 2001. – Вип. 6. – С. 36-48.
9. Повторено також у: Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе (Проблеми суспільної трансформації). – Київ: ДрУк, 1999. – С. 292, 393-399.
10. Ткаченко В., Реєнт О., Головатюк В. Україна: проблеми самоорганізації: Начерки новітньої доби. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 1996. – С. 3-4, 26, 35, 60, 66.
12. Європейський вибір: Виступ Президента України Л. Кучми у Верховній Раді України 18 червня 2002 р. Послання Президента України до Верховної Ради України – 2002 рік. – Київ: Преса України, 2002. – 96 с.
13. Pascual C., Pifer S. Ukraine's Bid for a Decisive Place in History //The Washington Quarterly. – 2002. – Vol. 25. – № 1 (Укр. вар.: Пайфер С., Паскуаль К. Заявка України на вирішальне місце в історії //Політична думка. – 2001. – № 4. – С. 25-46; Універсум. – 2002. – № 1-2. – С.4-12).
14. Сухонос В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Київ, 2000. – 18 с.
15. Консенсус відображено: Перехідна українська економіка: стан і перспективи /Ред. А. Філіпенко і В. Бандера, упоряд. М. Пумен. – Київ: Академія, 1996. – 224 с.; Напередодні. Україна на рубежі тисячоліть. Експертні оцінки /Гол. ред. ради В. Рубан. – Київ: Український вимір, 2000. – 175 с.; Україна в перехідному періоді. Досвід і стратегія: Матеріали міжнар. семінару з питань макроекон. політики, що відбувся 6-13 грудня 1998 р. в м.Пултуську, Польща /Ред. Я. Ширмер, Х. Султан. – Київ: Альтерпрес, 2000. – 214 с. тощо.
16. Кульчицький С. Відкладена революція (Про події 1989-1991 рр. в Україні) //Політика і час. – 2001. – № 8. – С. 13-23.
17. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку /Відп. ред. Ф. Рудич. – Київ: Парламент вид-во, 1998. – С. 40; Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку /За ред. Ф. Рудича. – Київ: Парламент вид-во, 2002. – С. 41.

18. Рябець М. Виборча кампанія 1998 року по виборах народних депутатів України. Підсумки. Проблеми //Україна. Вибори-98: Досвід. Проблеми. Перспективи: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конфер. /Гол. ред. М. Рябець. – Київ: Центр. Виборч. Комісія України, 1999. – С. 11-21; Його ж. Підсумки виборів Президента України 1999 року та проблеми виборчого законодавства //Вибори Президента України-99: проблеми теорії та практики: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конфер. /Гол. ред. кол. М. Рябець. – Київ: Центр. Виборч. Комісія України, 2000. – С. 12-28.

19. Боднарєнко К. Уроки революції, що не відбулася //Національна безпека і оборона. – 2002. – № 7. – С. 56-60.

20. Лемак В. Теорія держави для юристів і політологів. – Ужгород: Міська друкарня, 2001. – С. 204-207, 221-224, 240-249, 279-285.

21. Грицак Я. Двадцять дві України //Критика. – 2002. – Ч. 4. – С. 3-6.

22. Попович М. Європа – Україна – праві і ліві. – Київ: Київ. братство, 1997. – 108 с.; Ткачук А., Гарань О., Хмелько В., Майборода О. Українські ліві: між лінінізмом і соціал- демократією. – Київ: Academia, 2000. – 256 с.; Перегуда Є. Політичні доктрини лівих партій України в сучасний період: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – Одеса, 2002. – 16 с.

23. Гобсбаум Е. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку. 1914-1991 /Пер з англ. – Київ: Альтернативи, 2001. – 543 с.

24. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу: Критика історичного досвіду – Київ: ARC-Ukraine, 1996. – 793 с.

25. Дет.: Шейко В. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): У 2-х т. – Харків: Основа, 2001. – Т. 1. – 518 с.; Т. 2. – 398 с.; Його ж. Історико-культурологічні концепції цивілізаційної еволюції в добу глобалізму (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): Автореф. дис. ... д-ра істор. наук. – Харків, 2002. – 36 с.

26. Виклик глобалізації: Зб. наук. пр. /Відп. ред. О. Гомілко. – Київ: Стилос, 2001. – 206 с.; Лильо Т. Глобалізація комунікаційного простору і процеси національної ідентифікації у посткомуністичному світі: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Київ, 2001. – 21 с.; Токовенко О. Тенденції світового політичного про-

цесу як чинник формування національної стратегії розвитку України //Світова цивілізація і міжнародні відносини. – 2001. – № 1. – С. 13-17.

27. Павленко Ю. Україна в системі глобальної цивілізації //Практична філософія. – 2001. – № 2. – С. 224-236.

28. Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій? Модель конфлікту в майбутньому //Універсум. – 2001. – № 11. – С. 25-30, № 12. – С. 39-43.

29. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – London, 1997. – P. 158-159.

30. Garnett Sh. Keystone in the Arch. Ukraine in the Emerging Security Environment of Central and Eastern Europe. – Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1997. – 145 p.

31. Західна преса подає неправдивий образ України //Радіо Свобода. – 2002. – 5 листопада (www. RadioSvoboda.org).

32. Kuzio T. Ukrainian security policy /Foreword N. Krawciw. – Westport, Conn.: Praeger, 1995. – XIV + 168 p.

33. Бжезінський З. Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи /Пер. з англ. – Львів-Івано-Франківськ, 2000. – 236 с.

34. Збігнев Бжезінський: "Гегемонія Сполучених Штатів Америки – то єдиний заслін для розповсюдження зброї масового знищення, то єдине підґрунтя для стабільності у цілому світі" //Радіо Свобода. – 2002. – 16 травня (www. RadioSvoboda.org).

35. Bukkvoll T. Ukraine and European security. – London: The Royal Institute of International Affairs and Pinter, 1997. – IX + 129 p.

36. Між іншим див.: Стратегія для Росії: повестка дня для президента-2000 /Отв. ред. С. Караганов. – Москва: Вагриус 2000. – 351 с.

37. Кулик В. Український націоналізм у незалежній Україні. – Київ: Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія", 1999. – 64 с.; Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.). – Київ: Нац. ун-т "Києво-Могилянська академія", 1999. – 28 с.

38. Глобальные тенденции развития человечества до 2015 года: Материалы Национального разведывательного Совета США /Пер. с англ. – Екатеринбург: У-Фактория, 2002. – С. 96-97, 104.

39. Колодко Г. Глобалізація і перспективи розвитку пост-соціалістичних країн. – Київ: Основні цінності, 2002. – С. 26, 30-31, 62, 100.

40. Benoist-Méchin J. Ukraine: le fantôme de l'Europe. – Monaco; [Paris]: Éd. du Rocher, 1991. – 156 p.

41. Böhme B. Studien zur Social- und Kulturgeschichte der Ukraine (Konzeption eines Forschungsprojekts) //Kultursociologie [Leipzig]. – 1995. – Heft 1. – S. 61-112.

42. Михальченко М. Десять років незалежності: політико-соціологічна оцінка політичних реформ //Українське суспільство: десять років незалежності (Соціологічний моніторинг і коментар науковців /За ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ: Ін-т соціології НАНУ, 2001. – С. 150-160.

43. Дашутін Г., Михальченко М. Український експеримент на терезах гуманізму. – Київ: Парламент вид-во, 2001. – 336 с.

44. Бойко О. 1991 р.: стартові умови та потенційні можливості розгортання державотворчого процесу в Україні //Людина і політика. – 2001. – № 6. – С. 34-48.

45. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе (Проблеми суспільної трансформації). – Київ: ДрУк, 1999. – С. 225, 227.

46. Тарасенко В. Копіювальний експеримент в Україні //Українське суспільство: десять років незалежності. – С. 113-127.